

## VIATA ȘI PERSONALITATEA LUI ȘTEFAN ZELETIN

ION MIHAIL POPESCU

Ștefan (Motăș) Zeletins-anăscut în satul Burdusaci, comuna Răchitoasa (din actualul județ Bacău), la 19 iunie 1882. Era al cincilea copil al Catincăi Motăș — al cărei soț murise cu câțva timp în urmă — și al unui răzeș înstărit care se pripășise pe malurile Zeletinului. Primele patru clase le-a terminat în sat, iar a cincea în comuna Coasta-Lupei (lângă Nicorești). La început elevul nu prezenta nici un semn că ar putea fi cândva un prieten al studiului științific prin mijlocirea cărții. În primele clase Motăș Ștefan era un elev slab. După terminarea celor cinci clase primare, el s-a înscris, în urma unei scurte intreruperi, la Liceul din Bârlad. Din lipsă de bani, Ștefan părăsește repede liceul și la 13 ani, în 1895, se înscrie la Seminarul teologic din Roman. După câteva examene în clasele superioare seminariale, depuse în 1899 la Iași, el susține, rând pe rând, din 1901 până în toamna anului 1902, diferențele necesare trecerii de la seminar la liceu și toate examenele cursului superior de liceu (cu note bune și foarte bune).

După absolvirea liceului, Motăș Ștefan s-a înscris la Facultatea de Filosofie și Litere a Universității din Iași, cu scopul de a se specializa în filosofie și filologie clasică. Și-a făcut studiile universitare în condiții materiale grele. La 3 noiembrie 1906, Motăș Ștefan este declarat licențiat în filosofie *magna cum laude*. În toamna aceluiași an s-a înscris la Facultatea de Drept a Universității din Iași, dar nu și-a dat nici un examen.

Timp de trei ani, din toamna anului 1906 până în toamna anului 1909, Motăș Ștefan a deținut postul de secretar al Seminarului pedagogic universitar din Iași, apoi a devenit profesor suplinitor în învățământul secundar. Pe baza examenului de capacitate, pe care l-a susținut cu strălucire, a ocupat la 1 februarie 1910, catedra de limbă germană și de filosofie de la Liceul din Bârlad. În toamna anului 1909, Motăș Ștefan pleacă în Germania. Frecventează cursurile universităților din Berlin, Leipzig și Erlagen timp de trei ani (în răstimp trece — pentru puțină vreme — și pe la universitățile din Paris și Oxford).

În 1912, Motăș Ștefan a susținut la Erlagen doctoratul cu teza *Per-sönlicher Idealismus gegen absoluten in der englischen Philosophie der Gergerwart* (Idealismul personal împotriva idealismului absolut în filosofia engleză). Obține doctoratul în specialitățile filosofie, economie națională și pedagogie. Tema lucrării de doctorat pleacă de la premisa că „idealismul personal”, cunoscut atunci sub denumirea de „pragmatism”, e o adaptare a idealismului absolut german la temperamentul individualist englez.

În septembrie 1912, Motăș Ștefan se întoarce în România, unde află, cu durere, că mama sa murise cu o săptămână înainte. Rămâne la catedra de la Liceul din Bârlad, unde a rămas până în 1920, când la 1 martie a fost

numit profesor de filosofie și limbă germană la Liceul Mihai Viteazul din București. În această vreme, Motăș Ștefan își schimbă numele în *Zeletin*, după numele râului ce trecea prin marginea satului natal. De acum începe marea și bogata lui activitate publicistică.

Se știe că a participat la campania din 1913, dar nu sunt documente privitoare la activitatea sa de mobilizat. În 1916 este sublocotenent de rezervă și comandă campania a III-a în timpul primului război mondial. Amintirile sale din acest război au fost publicate, în 1926, cu titlul *Retragerea*<sup>1</sup>. Lucrarea este sobră, dar Ștefan Zeletin exagerează reconstituirea lucrurilor, generalizând stări sufletești individuale sau cazuri particulare la întreaga armată aflată în retragere.

Ca profesor de liceu, Ștefan Zeletin a fost nevoit să predea foarte multe ore pe săptămână, uneori câte 40. „Pentru alții, această muncă putea să pară normală. Pentru el, însă, ea îl umilea și îl aducea la starea de metec intelectual”<sup>2</sup>.

În 1923, Ștefan Zeletin a încercat să ocupe catedra de Economie politică și națională declarată vacantă de la Universitatea din Cernăuți. Cu acest prilej, el a publicat *Memoriu de titluri și lucrări* (din care biografii au preluat date bibliografice minime necesare). Nu se știe dacă a avut loc concursul, nici dacă Ștefan Zeletin s-a înscris efectiv, dar se știe sigur că el a rămas profesor la Liceul Mihai Viteazul din București până în vara anului 1927, când la vârsta de 45 de ani, a fost chemat la catedra, atunci creată de *Istoria filosofiei vechi și medievale și introducere în filosofie*, de la Facultatea de Filosofie și Litere a Universității din Iași, sprijinit, cu deosebire, de profesorii Ion Petrovici și Petre Andrei.

Viața de profesor universitar i-a fost foarte grea, dar nici n-a fost prea îndelungată. La prelegerea inaugurală *Forme de gândire și forme de societate* — ținută marți 22 noiembrie 1927 — nici colegii invitați și nici studenții nu au fost receptivi<sup>3</sup>. Studenții nu manifestau interes pentru expunerile indicate — programatic — să completeze instrucția și cultura printr-un *sociocentrism cultural românesc* raportat la istoria socială privită în perspectiva ei universală. La universitatea din Iași, Ștefan Zeletin a trăit modest și fără să izbutească să-și găsească mediul prielnic dorit. Din cei șapte ani cât a funcționat la Universitatea din Iași, în doi din ei el a fost „complet paralizat de boală și de conștiința sfârșitului lui apropiat. Moralmente catedra universitară nu i-a dat satisfacțiile pe care le-a așteptat.

S-a bucurat de recunoaștere și de respecte deosebite ca profesor de Economie politică la Liceul Mihai Viteazul. Șerban Țițeica elogia, în 1982, meritele profesorului său de la liceul amintit și menționa că, numit profesor la Universitatea din Iași după moartea lui Ștefan Zeletin, a constatat că fostul său profesor se bucura, de o stimă considerabilă din partea celor care îl cunoscuseră în timpul activității profesionale de la Universitatea din Iași. Cesar Papacostea presupunea, în 1935, că mediul universitar nu

<sup>1</sup> Șt. Zeletin, *Retragerea*, București, Editura Revistei „Pagini agrare și sociale”, 1926, 126 pagini.

<sup>2</sup> Ion Zamfirescu, *Un gânditor : Ștefan Zeletin*, în volumul *Orizonturi filosofice*, București, Casa Școlilor, 1942, p. 67.

<sup>3</sup> Cesar Papacostea, *Ștefan Zeletin. Viața și opera*. București, Editura autorului, 1935, p. 13.

i-a fost prielnic lui Ștefan Zeletin din două motive : studenții nu urmăreau cu entuziasm, nici cu interes, problemele puse și soluționate în prelegerile lui, iar corpul profesoral nu păstra un minimum de coeziune sufletească necesară progresului educativ.

Numele lui Ștefan Zeletin începuse să fie cunoscut în România din 1915, când a apărut la Iași primul volum din *Evanghelia Naturii* — o încercare masivă și izbită de împăcare a filosofiei lui Jean Jacques Rousseau cu Idealismul lui G. W. F. Hegel, în care „metafizica spontaneității”, căreia i se aplică dialectica vieții sufletești, nu pornește de la Idee (Spirit, Rațiune, Absolut), ca în *Wissenschaft der Logik*, ci de la Natură și reproduce ritmul ei în ritmul sufletului, înnoind astfel raporturile dintre om și natură, ceea ce înseamnă întoarcerea omului la esența sa, în măsura în care omul este, în linii mari, o *ființă naturală*. O asemenea dialectică pleacă de la spontanitate (teză), ajunge la inteligență (antiteză) și conservă, prin *sinteză*, devenirea îmbogățită a subiectului social, încât întoarcerea omului la natură nu înseamnă întoarcerea lui la condiția primitivă (și primitivistă), ci întoarcerea lui spre o nouă creație și spre o nouă refacere a omului și a omenirii în acord cu cerințele naturii.

Ștefan Zeletin s-a remarcat, ca o forță polemică de temut în 1916, când au apărut în București *Însemnări din țara Măgarilor* — în care critica politicianismului și a patriotismului de cafea este dură, dar temeinică — a dobândit faimă și recunoaștere negeneralizate în urma publicării studiilor despre *Burghesia română* (1925) și *Neoliberalismul* (1927), în care sunt puse bazele sociologice ale liberalismului din România.

Cele trei opere ale sociologiei liberalismului din România (*Burghesia Română*, *Neoliberalismul* și *Naționalizarea școlii*) sunt lucrările cele mai de seamă ale sociologiei liberalismului din România, dar autorul lor nu a fost membru al Partidului Național Liberal. Cezar Papacostea socotea că Ștefan Zeletin a avut o mare admirație față de trecutul acestui partid, cu deosebire față de Ion C. Brătianu, dar că el nu credea deloc în frunzașii liberali dintre cele două războaie mondiale.

Se pare că intrarea lui Ștefan Zeletin în rândurile Partidului Poporului condus de Alexandru Averescu a fost motivată de opoziția sa față de „nechematii” și „acefalii” liberali și țărăniști și de simpatiile pe care Alexandru Averescu le avea față de intelectuali. Ca membru al Partidului Poporului, Ștefan Zeletin a ocupat postul de senator de Dorohoi și de șef al organizației de Roman (1927), dar nu a făcut dovada unei vocații practice deosebite. A rămas statornic crezului că o bună politică liberală își poate găsi împlinire prin mijloacele Partidului Poporului, pe care îl caracteriza ca „un hotărât reprezentant al ideii liberale”.

Alexandru Averescu (1859—1938) — mareșal și om politic român cu mari recunoașteri naționale, mai ales în rândurile armatei și unui mare număr de intelectuali, trezise în urma primului război mondial credința că România — așa cum era atunci — poate promova idealurile de dreptate, libertate, toleranță, demnitate națională dacă își pune în slujba ei forțele proprii. Nădejile lui Ștefan Zeletin — personalitatea cea mai de seamă a liberalismului din România — s-au prefăcut treptat în iluzii, dar n-au stins. „În îndelungatele și migăloasele mele cercetări — îi scrie Ștefan Zeletin lui George I. Brătianu — fiecare nouă lucrare venea ca un omagiu indirect acțiunii istorice a liberalilor români. Astfel, de unde mai înainte partidul liberal trecea ca o ceată de « fanarioți », fără rădăcini istorice în solul

nostru, alcătuiind o pătură de paraziti și bugetivori, *Burghezia Română* a venit să dovedească — spune el — că liberalismul român se trage din rădăcini istorice proprii, că dezvoltarea sa stă în legătura organică cu însuși procesul de dezvoltare a României moderne, în a cărui osatură el — liberalismul — alcătuieste piesa cea mai de seamă. De unde mai înainte politica liberală de organizare trecea ca ultimul cuvânt al reacționarismului, *Neoliberalismul* a venit să dovedească — adaugă el — că această politică este expresia cea mai potrivită a nevoilor momentului nostru istoric. De unde reformatorii școlari dibuiau în imitații de programe și doctrine străine, care de care mai nepotrivite cu nevoile noastre, *Naționalizarea Școlii* a venit să stabilească singura formulă școlară care exprimă nevoile liberalismului nostru”<sup>4</sup>.

S-ar putea bănuși că Ștefan Zeletin pendula între Partidul Poporului și Partidul Național Liberal și că s-ar fi voit un alfa sau un omega al oricărui liberalism, indiferent de partid, dacă ar fi câștigat ceva. Fragmentul din serisoarea citată dovedește că Ștefan Zeletin nutrea aspirații către formele naționale de viață cultivate și de alte personalități ale vremii, dar prin alte mijloace. Gheorghe I. Brătianu (1898—1953) — personalitate exemplară a istoriei naționale — devenise în 1930 un nume și un renome care, pe lângă scrierile lui, se delimitase de Partidul Național Liberal formând un nou partid liberal („Georgiștii”), care nutrea binele României, căutând formule noi de dezvoltare socială, iar Ștefan Zeletin care avea numeroase afinități față de liberalii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, spera, probabil, că noul partid liberal va putea înfăptui, măcar în parte, ideile pe care cu mare râvnă științifică le propusese până atunci în operele sale. Personalitățile liberale și neoliberale nu i-au cunoscut și nici nu i-au recunoscut, în timpul vieții, meritele lui necontestabile. De-a lungul unei vieți scurte, Ștefan Zeletin a muncit mult, dar a câștigat puțin. Boala, care îl urmărise de pe băncile Seminarului teologic din Roman, agravată în timpul studiilor din Germania și dublată de un reumatism căpătat în anii 1916—1918, a făcut posibilă slăbirea rinichilor și a inimii pe la începutul anului 1933. De la 4 octombrie 1933, când a fost supus unui examen medical amănunțit, Ștefan Zeletin și-a presimțit sfârșitul. Timp de 10 luni a trăit într-un chin cumplit. Nimic din ceea ce încercase (odihnă, tratament la mare și în diverse spitale și sanatorii) nu i-a prelungit viața. În ziua de 20 iulie 1934, la orele 11, el s-a stins din viață. A fost înmormântat la cimitirul „Sfânta Vineri” din București, ca un sărac oarecare.

Opera lui Ștefan Zeletin (literatură, critică filosofică, sociologică, pedagogică) a dobândit un ecvasirăsunet social, pe plan național, după moartea sa. În 1935, „Revista de Filosofie”, condusă de Constantin Rădulescu-Motru, i-a consacrat un număr întreg. Volumul se deschide cu prima sinteză masivă și izbutită despre viața și opera lui Ștefan Zeletin. În ea Cezar Papacostea — cel mai apropiat prieten a lui Ștefan Zeletin — descrie datele esențiale ale vieții, caracterele generale ale operei și un număr mare de însemnări bibliografice, cu indicații privitoare la conținutul scrierilor<sup>5</sup>.

<sup>4</sup> Ibidem, p. 18—19.

<sup>5</sup> Cezar Papacostea, *Ștefan Zeletin. Însemnări privitoare la viața și opera sa*, în „Revista de Filosofie”, vol. XX (seria nouă), nr. 3, din iulie-septembrie 1935, p. 201—262.

Monografia lui Cezar Papacostea, retipărită în volum aparte în același an, a avut o mare însemnătate asupra publicului românesc și în difuzarea, cercetarea și înțelegerea operei lui Ștefan Zeletin. Catalogul manuscriselor înfățișarea listelor întocmite de Ștefan Zeletin în 1930, în 1931, în 1932 și în 1933 în privința modului cum ar fi dorit el să fie publicată (retipărită) opera și enumerarea scrierilor redactate sau publicate din 1914 până în 1933 au trezit interesul unor cercetători de seamă care au contribuit, prin scrierile lor, la creșterea curbei succesuale a operei. Alexandru Cludian a publicat în aceeași revistă studiul *Sociologia lui Ștefan Zeletin*, în care precizează că „mult regretatul eugetător” se considera metafizician și că adversitatea împrejurărilor l-a împiedicat să-și desăvârșească sistemul de gândire. Lucrările lui Ștefan Zeletin privitoare la sociologie și politică erau privite de el însuși ca „un episod cu valoare relativă într-o activitate pe care o voia închinată elaborării operelor sale de filosofie pură”<sup>6</sup>.

Studiul lui Alexandru Cludian, retipărit în *Cercetări filosofice și sociologice*, expune, în chip concentrat, tezele cuprinse în sociologia lui Ștefan Zeletin. *Burghezia Română* e caracterizată aici ca operă monumentală a gândirii românești. El crede că în unele amănunte și în unele concluzii practice-politice, opera lui Ștefan Zeletin poate fi amendată sau completată. „Dar în ce privește armătura ei teoretică, *Burghezia Română* — scrie Alexandru Cludian — este o lucrare pe care nici o critică nu o va putea vreodată clinti din locul ei proeminent în cercetarea sociologică românească. O dată cu *Burghezia Română* — adaugă el — s-au pus bazele solide ale sociologiei statului românesc. Prin înălțimea ei de concepție, prin aparatul ei logic impecabil, prin geometrie perfectă a compoziției, ea și prin documentarea vastă pe care se reazimă, *Burghezia Română* este una din marile cărți ale eugetării contemporane”<sup>7</sup>.

Un maestru întru ale dialecticii naționalismului socotea că Ștefan Zeletin — „elev” al lui Ion C. Brătianu — lucrând cu elemente ale „dialecticii marxiste”, nu putea fi decât „fascinat de puterea proletariatului”. „Dialectica radical-marxistă a lui Ștefan Zeletin — scria el în 1935 — printr-o filiație logică de idei, este mult mai apropiată de ideologia democrată revoluționară decât orice teorie marxistă”<sup>8</sup>.

Atributele de „marxist” și de „materialist”, lipite operei lui Ștefan Zeletin încă în timpul vieții nu s-au impus cercetărilor ulterioare. Ele fuseseră respinse de Ștefan Zeletin și de alți comentatori ai operei lui.

În 1940, Nicolae Bagdasar i-a consacrat lui Ștefan Zeletin în *Istoria filosofiei românești* un capitol. E primul studiu care înfățișează temele cuprinse în *Evangelia Naturii*<sup>9</sup>. Un an mai târziu, în 1941, Traian Herseni comentează contribuția lui Ștefan Zeletin la dezvoltarea sociologiei din România. Ștefan Zeletin e încadrat în subcapitolul „Sociologia pașoptistă și liberală”, alături de Ion Eliade Rădulescu, Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, Ion C. Brătianu și e caracterizat ca „un sociolog liberal contemporan, care reprezintă gândirea de după război, cu mijloace pur științifice, fără

<sup>6</sup> Alexandru Cludian, *Sociologia lui Ștefan Zeletin*, în volumul citat, p. 263—272.

<sup>7</sup> *Ibidem*, p. 271—272.

<sup>8</sup> N. Roșu, *Dialectica naționalismului*, București, Edit. „Cultura Națională”, 1935, p. 349—351.

<sup>9</sup> N. Bagdasar, *Istoria filosofiei românești*, București, Societatea Română de Filosofie, 1940, p. 146—164.

interese de partid (întrucât n-a fost membru al partidului liberal), având aceeași poziție ca și pașoptismul și vechii liberali”<sup>10</sup>.

Traian Herseni consideră că meritul de netăgăduit al lui Ștefan Zeletin este atitudinea științifică pe care o are față de fenomenele sociale și că opera lui, privită în totalitatea ei, *nu este marxistă*, dar are înrudiri cu Materialismul Istoric, îndeosebi prin punerea în evidență a rolului pe care îl joacă factorii economici în cauzalitatea socială și în mișcarea evolutivă a societății<sup>11</sup>. Capitolul e reprodus după volumul *Sociologia românesacă*, apărut în 1940<sup>12</sup>.

În anul 1942, Ion Zamfirescu a tipărit volumul *Orizonturi filosofice*, care cuprinde și o conferință rostită la radio în ziua de 16 noiembrie 1938 în memoria lui Ștefan Zeletin<sup>13</sup>.

Ion Zamfirescu descrie, în primul rând, viața grea prin care a trecut Ștefan Zeletin și preocupările lui pozitive în explicarea liberalismului din România. Arată, apoi, că gânditorul, inspirat și senin în cercetările cauzelor și condițiilor formării și dezvoltării burgheziei în România, a murit atât de sărac, încât în clipa în care și-a sfârșit viața nu avea nici un ban, dar absolut nici unul. O idee a lui Ion Zamfirescu este că Ștefan Zeletin, *om de cabinet și teoretician prin excelență*, a privit problema dezvoltării burgheziei din România doar prin prisma unei *dialectici savante*, nu și prin aceea, la fel de necesară, *a realităților sufletești ale românilor*, cum procedase *cultura... „criticistă”*. El amintește că „formele fără fond”, prin care junimismul și-a definit atitudinea critică, nu reprezintă, în concepția lui Ștefan Zeletin, decât *o serie de consecințe necesare ale trecerii României de la economia veche la economia modernă*, ceea ce a făcut posibilă dizolvarea vechii boierimi și lipsa unor forme sufletești și etnice ale tradiției românești. „Ele reprezintă modele de alcătuire științifică și de muncă intelectuală în care n-a dietat altceva decât respectul și pasiunea adevărului. Serviciul pe care acestea le-au adus culturii românești este imens. În multe privințe ne-au adus la realitate”<sup>14</sup>.

În anul 1943 a apărut volumul *Ștefan Zeletin, doctrinar al burgheziei românești*<sup>15</sup>. El are marele merit de a fi repus în actualitate viața și ideile lui Ștefan Zeletin și de a fi caracterizat aportul și locul lui în gândirea economică, sociologică și politico-educativă din România. O analiză obiectivă a operelor lui Ștefan Zeletin vede, într-adevăr, în ele o cultură vastă, de viziune istorică adâncă și de o mare putere de înțelegere și de disecare a faptelor, dar unele aprecieri (Ștefan Zeletin *a fixat definitiv punctele cardinale ale istoriei noastre economice și sociologice*, el rămâne *monumentul unic în cultura economică și sociologică românească*, *tiparul românesc n-a cunoscut până la el, nici după aceea, operă de istorie economică și sociologică de aceeași talie*) nu rezistă unui examen critic riguros.

<sup>10</sup> N. Bagdasar, Traian Herseni, S. S. Bărsănescu, *Filosofia românească de la origini până astăzi*, Tiparul Universitar, 1941, p. 461.

<sup>11</sup> *Ibidem*, p. 464.

<sup>12</sup> Traian Herseni, *Sociologia românească. Incercare istorică*, Institutul de Științe Sociale al României, 1940, p. 27—32.

<sup>13</sup> Ion Zamfirescu, *Un gânditor: Ștefan Zeletin*, în *Orizonturi filosofice. Idei, oameni, probleme de cultură*, București, Editura Casei Școalelor, 1942, p. 65—70.

<sup>14</sup> *Ibidem*, p. 70.

<sup>15</sup> Valeriu D. Bădiceanu, *Ștefan Zeletin, doctrinar al burgheziei românești*, București, Tipografia „Universul”, 1943.

Valeriu D. Bădiceanu amintește de-a lungul lucrării contribuții ale lui D. P. Marțian, P. S. Aurelian, M. Eminescu, B. P. Hașdeu și A. D. Xenopol la dezvoltarea culturii românești, dar meritele reținute sunt palide în raport cu cele atribuite, în chip exagerat, lui Ștefan Zeletin.

În ediția a II-a a volumului *Sociologia burgheză din România* (ediția întâi tipărită în 1958), Gall Ernő denunță, alături de proletcultismul vremii, încercările sociologilor și economiștilor „burghezi” dintre cele două războaie mondiale de a nega perspectivele revoluționare în România. „Aceste încercări — scrie el — s-au manifestat cel mai puternic în opera lui Ștefan Zeletin, apologet fățiș, nemijlocit al burgheziei capitalismului român. Zeletin nici nu a încercat măcar să-și ascundă scopurile. El a anunțat pe față că misiunea sa este apărarea și justificarea dreptului la existență al burgheziei și capitalismului român”<sup>16</sup>.

Studiile lui Ștefan Zeletin, cu toate luminile și cu toate umbrele lor, analizează geneza și evoluția burgheziei liberale din România și alunecarea liberalismului spre neoliberalism, pe urmele lui Werner Sombart, dar cu argumente noi și originale luate din istoria românilor din secolul al XIX-lea. Ele nu pot fi caracterizate, în primul rând, ca o *sociologie care și-a îndreptat tăișul contra mișcării muncitorești*, cum socotea, în necunoștință de cauză, Gall Ernő.

D. Mureșan a dat, în 1975, în monografia *Concepția economică a lui Ștefan Zeletin*, o remarcabilă sinteză a ideilor economice și, în parte, sociologice, cuprinse în operele lui Ștefan Zeletin<sup>17</sup>. Interesul principal al cercetării lui D. Mureșan izvorăște din faptul că a așezat în centrul analizelor și explicărilor sale ideea de industrializare a României și de a o fi pus în legătură cu dezvoltarea agriculturii, ca două ramuri fundamentale ale economiei naționale, fără de care progresul social rămâne o simplă iluzie. În perioada formulării celor două teze ca teze complementare ale dezvoltării social-naționale — idee de mare actualitate astăzi — raportul dintre ele reprezenta interesele burgheziei din România, dar era și o teorie necesară asupra dezvoltării națiunii române în totalitatea ei.

Ca profesor la Universitatea din Iași, Ștefan Zeletin a predat, între 1927—1932, și un curs de *Introducere în filosofie*. Acest curs a fost, probabil, îmbunătățit de la an la an. În 1931, cursul a fost transcris de Ion Filip, student al lui Ștefan Zeletin, și litografiat, a fost pus la dispoziția studenților. Manuscrisul are 284 de pagini. Nu este menționat în nici una din scrierile sau bibliografiile despre Ștefan Zeletin. Are 20 de prelegeri care sistematizează informații competente din istoria filosofiei de la începuturi și până în epoca modernă. E o sinteză solidă asupra obiectului filosofiei generale, problemelor fundamentale ale unor filosofii și soluțiilor date lor în deosebite vremuri, caracterizate însă în spiritul filosofiei sociale și, implicit, în spiritul istoriei sociologiei ca știință istorică și sistematică. Urmând exemplul lui Wilhelm Wundt, Ștefan Zeletin își împarte cursul în două jumătăți; „În prima arată modul cum s-au dezvoltat, din punct de vedere istoric, problemele filosofice, în a doua dă o

<sup>16</sup> Gall Ernő, *Sociologia burgheză din România*, ediția a II-a, București, Edit. Politică, 1963, p. 41.

<sup>17</sup> D. Mureșan, *Concepția economică a lui Ștefan Zeletin*, București, Edit. Academiei, 1975.

expunere sistematică. În dezvoltarea istorică — spune el — nu ne vom ocupa cu sistemele individuale ale gânditorilor, ci cu curentele generale care predomină întregi perioade istorice. Sistemele filosofice vor veni numai ca exemplificare și ilustrare a curentelor. Se va da fiecărui curent o caracterizare generală, arătându-i-se trăsăturile esențiale, care vor fi apoi explicate prin atmosfera naturală și mediul social al timpului lor”<sup>18</sup>.

Din problemele puse în prima parte a cursului, studiul de față selectează și caracterizează sumar, problemele filosofiei Renașterii și, întrucâtva, problemele „luminării” din secolul XVII. E de menționat, întâi și-ntâi, că Ștefan Zeletin crede că expedițiile militare din Evul Mediu, îndeosebi Cruciadele, au reprezentat perioade rodnice pentru comerț și industrie. Urmărind „comorile Orientului”, ele au ușurat și au sporit legăturile comerciale. Rezultatul a fost înființarea și dezvoltarea orașelor medievale. Din nucleele orașelor s-au zămislit, astfel, statele moderne naționale *in statu nascendi*. . . „Renașterea se caracterizează tocmai prin această nouă formă de viață ce se dezvoltă în orașe ce urmăresc libertatea și acumularea de bogății. Există o asemănare cu începuturile dezvoltării filosofiei grecești, care apare tot în orașe ajunse în stare materială înfloritoare și tot în timpul unei revoluții ce emancipează pe individ de cătușele tradiției”<sup>19</sup>.

O notă aparte a orașelor din timpul Renașterii o reprezintă *ideea națională*. „La început orașele n-au această idee, se dușmănesc, însă, încetul cu încetul, se înfiripează această idee națională, care constituie nota specifică a vieții moderne”<sup>20</sup>.

Altă notă diferențială a Renașterii este tendința spre nemărginit. „Tipul de om al renașterii e un erou al infinitului, este tânărul viguros cu o maximă sete de viață, care urmărește satisfacerea poftelor sale cu orice preț. Chiar și știința este pusă în slujba acestei adânci poftă de viață; acum se dezvoltă *alchimia care*, căutând *piatra filosofală* și *elixirul vieții*, tindea să ofere bogăția și tinerețea, adică tocmai ce avea trecere în acest timp”<sup>21</sup>.

În timp ce filosofia Evului Mediu a fost dominată de polaritatea *Dumnezeu-om*, filosofia Renașterii a fost dominată de polaritatea *Om-natură*. „Cu tot haosul aparent ce stă la baza Renașterii, există un miez comun. Burckhardt a caracterizat Renașterea ca perioada de redescoperire a omului și a naturii. Aceste puncte, omul și natura, sunt câștigate de lupta dusă împotriva gândirii medievale, căci cine pleacă de la om înseamnă că nu mai pleacă de la Dumnezeu și cine are ca punct de plecare natura nu mai are ca punct de plecare lumea de dincolo”<sup>22</sup>.

Schimbarea mentalităților, sensibilităților, atitudinilor și comportamentelor din epoca Renașterii are ca *gen comun părăsirea autorității*. Nici un fel de autoritate nu e demn de crezare. Individul dobândește conștiința de sine în viața social-politică datorită dezvoltării orașelor. „Acest individualism e dus și în gândire, unde orice autoritate este respinsă, luându-se ca puncte de plecare pe el și natura”<sup>23</sup>.

<sup>18</sup> Șt. Zeletin, *Introducere în filosofie* — manuscris —. Iași 1931, p. 10.

<sup>19</sup> *Ibidem*, p. 65.

<sup>20</sup> *Ibidem*.

<sup>21</sup> *Ibidem*, p. 66—67.

<sup>22</sup> *Ibidem*, p. 69.

<sup>23</sup> *Ibidem*, p. 70.

Prima mare expresie culturală a acestui „individualism” este *Umanismul*. „Umanismul — spune Ștefan Zeletin — este un ideal moral și educativ, urmărind dezvoltarea armonică a tuturor facultăților. Viața trebuie trăită, în toată plinătatea ei, cu toate simțurile, satisfăcându-se toate trebuințele, în așa fel ca să se atingă perfecția în dezvoltarea personalității”<sup>24</sup>.

Înfăptuirea acestui ideal era posibilă prin întoarcerea la izvoarele culturii greco-latine, iar această „întoarcere” însemna dezvoltarea omni-laterală a personalității, cultivată în antichitate și sfâșiată în Evul Mediu creștin, datorită, cu deosebire, Bisericii și teologiei romano-catolice. Ea și-a găsit prefața necesară în operele lui Dante, Petrarca și Boccaccio. Au urmat *Academia platoniceă* din Florența, în care un rol remarcabil l-au jucat Georgius Gemisthos Plehton și Pico della Mirandola și *Academia din Padua*, în care primul rol l-a avut Petrus Pomponasius, de la care a rămas „un tratat despre nemurirea sufletului”.

Renașterea nu s-a mărginit la „dezurmormântarea” autorilor vechi, ci a acordat însemnătatea cuvenită creației proprii „... Creația este și ea o luptă împotriva Evului Mediu, nu însă pe cale negativă, prin polemici, ci prin construcții pozitive opuse spiritului medieval”<sup>25</sup>.

Spiritul renașterii și metoda științifică de cercetare a lumii și a omului și-au găsit reprezentanți de seamă în Johannes Kepler, Nicolaus Copernicus și Galileo Galilei. Cel din urmă a fost „una din cele mai mari figuri științifice ale omenirii”<sup>26</sup>.

Renașterea și-a manifestat individualitatea sa contra Evului Mediu creștin și prin filosofia dreptului și a statului. „*Dreptul care este la baza instituțiilor* — subliniază Ștefan Zeletin — *derivă din natura umană și nu din voința divină*. Instituțiile juridice ale statului trebuie separate de biserică. E concepția dreptului natural, cu care suntem familiarizați până în secolul XVIII”<sup>27</sup>.

Teoria dreptului natural este „un strigăt de luptă împotriva autorității și se menține până la Revoluția franceză, care consacră drepturile naturale”<sup>28</sup>.

„Ideea de *drept natural și contract social* e arma de luptă împotriva autorității medievale și înfruntă vederile vremii timp de patru veacuri. Apare direct în Evul Mediu, se limpezește în Renaștere și ajunge la deplină maturitate în secolul XVIII. Reprezentanții de seamă sunt Bodin, Gentiles, Hobbes și Hugo Grotius, care întemeiază doctrina dreptului natural și internațional. Izvorul dreptului e natura omenească (...) și dreptul pozitiv, făcut de oameni și trecut în textele de legi. De aici derivă antiteza între tradiție și ceea ce-i plămădit de oameni. Peste tot, omul se duce la izvorul natural, căci ceea ce e scris în lege poate să greșească, pe când natura — nu. De aici tendința de a citi ceea ce-i scris în natura noastră”<sup>29</sup>.

<sup>24</sup> *Ibidem*.

<sup>25</sup> *Ibidem*, p. 76—77.

<sup>26</sup> *Ibidem*, p. 84—85.

<sup>27</sup> *Ibidem*, p. 85.

<sup>28</sup> *Ibidem*, p. 86.

<sup>29</sup> *Ibidem*, p. 87—88.

În conformitate cu ideile lui Bodin și Hobbes, în parte și cu idei ale lui Hugo Grotius, cetățenii transferă drepturile lor „naturale unui monarh, iar monarhul devine stăpânitor absolut *o dată pentru totdeauna*, pe când Gentiles, Locke și Rousseau socotesc că poporul cedează condiționat suveranitatea monarhului, iar dacă monarhul încalcă drepturile naturale, poporul poate să denunțe contractul”. Revoluția este, astfel, îndreptățită.

În Germania, Renașterea s-a manifestat prin *misticism și Reformă*. Spre deosebire de misticismul manifestat în Italia, sub forme panteiste, misticismul german implica retragerea omului în sine și contopirea directă cu divinitatea. Rolul de bază în acest misticism l-a avut germanul Meister Eckhart (1260—1328), filosof și teolog a cărui învățătură a fost condamnată de papalitate — un an după moartea sa ca *eretice*. Jakob Böhme (1575—1624) a împins teosofia germană până la punctul ei culminant. Acest *philosophus theutonicus* a identificat divinitatea cu natura, argumentând că în afară de natură — cărmuită de principiul luminii și principiul beznei — nu există nimic. Prin filosofia sa, religia se laicizează, întrucâtva, iar Reforma își găsește în teosofie un premergător de nădejde.

O problemă însemnată a secolului XVIII este „*Luminarea*” (Iluminismul). Care e scopul esențial al Luminării? „Este lupta împotriva autorității, a tradiției și a prejudecăților pe baza judecării proprii. Orice autoritate supraindividuală este înlocuită prin judecata individuală”<sup>30</sup>.

*Luminarea* înseamnă „ieșirea rațiunii din perioada de minoritate și înaintarea ei spre autonomia rațiunii”. „Rațiunea este utilizată pentru prefacerea întregii societăți și a întregii culturi după datele rațiunii. Dacă e supusă la un examen și găsită nerațională, ideea trebuie înlocuită cu alta.

Închipuiți-vă — zice Ștefan Zeletin — un filosof din secolul XVIII care se găsește în fața instituțiilor medievale, pe care, supunându-le la examenul judecării proprii, le găsește neraționale, rătăcite, pervertite de la rațiune! Concluzia firească e că aceste instituții, găsite iraționale, trebuie desființate, șterse din cartea existenței. Această cultură raționalistă ridică pe individ împotriva instituțiilor și ultimul ei act este Revoluția franceză care prefacă în realitate ceea ce a predicat această cultură”<sup>31</sup>.

Părintele Luminării în Anglia a fost John Locke (1632—1704), dar această mișcare a fost în Anglia o „luminare de salon”, pentru că s-a limitat la pătura cultă engleză<sup>32</sup>.

În Franța, Luminarea a avut caracter de propagandă politică, iar mijlocul cel mai folosit în această propagandă a fost *critica socială*. Modelul ei exemplar a fost Voltaire, iar în Germania Luminarea îi apare lui Ștefan Zeletin ca o vale așezată între două „culmi”: G. W. Leibniz (1646—1676) și Immanuel Kant (1724—1804). Între cele două *culmi* se află Christian Wolf (1679—1754), care a sistematizat și a popularizat raționalismul lui Leibniz.

Programul Luminării a continuat și a realizat programul Renașterii: *emanciparea individului de sub orice fel de autoritate*. Acest fapt s-a manifestat, cu deosebire, în secolul XVIII, iar concluzia lui Ștefan

<sup>30</sup> *Ibidem*, p. 126—127.

<sup>31</sup> *Ibidem*, p. 127—128.

<sup>32</sup> *Ibidem*, p. 128.

Zeletin, care urmărea consecvent faptele sociale învelite în formele teoretice de gândire, e concluzie sociologică liberală. „Acest veac — spune el — e mai consecvent ca Renașterea, căci pulverizează totul: societatea, natura externă și internă, peste tot sfărâmând întregul și întronând individul. În această emancipare și intronare a individului, gânditorii se bazează pe rațiunea individului”<sup>33</sup>.

O operă de seamă a Luminării aparține lui Isac Newton (1642—1727). Ea se cheamă *Principiile matematice ale filosofiei naturale* (1687). În ea au fost puse bazele mecanicii clasice și formulată legea gravitației universale. Monumentul cel mai de preț al acestei mișcări social-culturale a fost *Enciclopedia științelor, artelor și meșteșugurilor*, tipărită în 35 de volume între 1751—1780. Ea îi apare lui Ștefan Zeletin ca un moment fără asemănare. *Scopul ei era lupta împotriva dogmelor și emanciparea individului*. A fost întocmită de celebritățile vremii între care rolul hotărâtor l-au avut D'Alembert, Diderot și Holbach<sup>34</sup>.

În partea a doua a cursului *Introducere în filosofie*, Ștefan Zeletin urmărește, în chip sistematic, problema ontologică, problema cunoștinței, problema etică și examinează modul cum au fost ele puse și soluționate de-a lungul vremii, dovedind, cu acest prilej, cum dovedise și în *Evanghelia Naturii* (1915) și în prelegerea inaugurală *Forme de gândire și forme de societate* (22 noiembrie 1927), că filosofia și istoria filosofiei nu pot fi bine înțelese, analizate și explicate în afara mediului social și politic în care s-a născut a evoluat o școală sau un sistem filosofic.

Sociologia din România a urcat, prin Ștefan Zeletin, o treaptă anevoioasă în devenirea ei istorică. El a pus cel dintâi problema societății burghezo-liberale din România. *Burghezia Română, Neoliberalismul și Naționalizarea Școlii* și trilogia socială a burgheziei liberale din România — au reprezentat în epocă apologia liberalismului și neoliberalismului, fără sancțiunea premială cuvenită. Reprezentanții de frunte ai Partidului Național Liberal din prima jumătate a secolului XX n-au văzut în Ștefan Zeletin fondatorul sociologiei burgheziei liberale din România și, puțin pricepuți în problemele economico-social-politice ale epocii lor, nu i-au acordat recunoștința pe care o merita. Opera sa, în dimensiunile ei literare, sociologice și filosofice, reprezintă un imn cântat omului ca ființă creatoare, față de care nimeni nu are decât o singură datorie: datoria de a-l respecta așa cum se cuvine, cu toate luminile și cu toate umbrele lui.

<sup>33</sup> *Ibidem*, p. 134—135.

<sup>34</sup> *Ibidem*, p. 150—151.